

Терлецька Ю.М

Вплив економічної депривації викладачів вищої школи на ефективність їх професійної діяльності

Терлецька Юліана Миронівна, аспірант

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна

Анотація. Розглядається вплив економічної депривації викладачів вищої школи сучасного українського суспільства на ефективність їх професійної діяльності. Розкрито сутність економічної депривації як порушеного процесу функціонування психіки людини. На основі результатів емпіричного дослідження виявлено, що економічна депривація викладачів вищої школи негативно впливає на ефективність їх професійної діяльності, знижуючи її рівень.

Ключові слова: економічна депривація, базова економічна депривація, нормативна економічна депривація, відносна економічна депривація, ефективність професійної діяльності викладачів вищої школи.

Постановка проблеми. Соціально-економічне становище викладачів вищих навчальних закладів (ВНЗ) України (педагогічних працівників – ВНЗ I-II рівнів акредитації та науково-педагогічних працівників (НПП) – ВНЗ III-IV рівнів акредитації), як і більшості її громадян, сьогодні є незадовільним, оскільки їхня платня мізерна. Суб'єктивна бідність НПП також визначається наявним матеріальним розшаруванням в українському суспільстві. Разом з цим, існує повсякденна загроза залишитися без роботи (у багатьох ВНЗ постійно відбуваються якісь структурні зміни, скорочення та ін.). Реально знизилась престижність педагогічної діяльності у ВНЗ і соціальний статус НПП. Напевно, це є однією з причин того, що якість професійної діяльності викладачів ВНЗ України за останні роки суттєво знизилась, а з нею і рівень підготовки фахівців.

Виникає питання: чи впливає економічна депривація викладачів ВНЗ на ефективність їх професійної діяльності? Відповідь на це питання вимагає наукового пошуку.

Аналіз стану дослідження даної проблеми. Аналіз праць з проблем професійної діяльності викладачів вищої школи, впливу зовнішнього середовища на неї, в тому числі й економічного, свідчить про те, що власне питання щодо впливу економічної депривації викладачів ВНЗ на ефективність їх професійної діяльності в Україні (та й у світі) у прямій постановці загалом не ставилося. Справа в тому, що до цього часу дослідження і самої економічної депривації, і її впливу на професійну діяльність людини знаходяться на початковому етапі. Уточнимо, що ні у психологічних енциклопедіях, ні у психологічних словниках про економічну депривацію мови зовсім не ведеться.

Як виявлено, у психологічній науці дуже мало досліджень з питань сутності й змісту економічної депривації та її впливу на поведінку й діяльність людини [2; 5 та ін.]. Приміром, Л. Кияшко і Н. Полетаєва під економічною депривацією розуміють "тривале недостатнє задоволення матеріальних потреб, що є не тільки фундаментом розвитку вищих потреб особистості (у самоактуалізації, самовдосконаленні тощо ін.), а й простим забезпеченням фізичного виживання людини (вітальні потреби)" [5, с. 26].

Ми також здійснили дослідження деяких аспектів економічної депривації та її впливу на поведінку й діяльність НПП [8; 9].

Але, враховуючи те, що економічні (матеріальні) потреби є базовими, і найчастіше штовхають людей на

відхилення від норм (моральних, соціальних, правових та ін.), то дослідники кримінології, юридичної психології, девіантології, соціології та ін. вивчають впливи на поведінку й діяльність людини незадоволення нею економічних потреб.

Однак поза увагою дослідників залишилося ще багато питань як щодо сутності й змісту економічної депривації, так і її впливу на поведінку й діяльність людей. Фактично ніхто не досліджував вплив економічної депривації НПП на ефективність їх професійної діяльності.

Тому **метою** нашого наукового пошуку є розкриття впливу економічної депривації, яку переживають НПП сучасного українського суспільства, на ефективність їх професійної діяльності.

Основний зміст. Для досягнення поставленої мети, передусім, уточнимо сутність поняття "економічна депривація" й поняття "ефективність професійної діяльності науково-педагогічних працівників".

Щодо поняття «економічна депривація», то ми його вже дослідили в попередніх працях [8; 9]. Ми довели, що економічна депривація є видом психічної депривації та відображає її головну сутність. Виходячи з цього, *економічна депривація – це порушений процес функціонування людської психіки, котрий виник унаслідок недорозвинення, несформованості, руйнування або викривлення певних її параметрів з причин цілковитого чи часткового незадоволення суб'єктом потреб, необхідних для його уявної чи реальної нормальної життєдіяльності й розвитку.*

Під потребами для реальної нормальної життєдіяльності ми розуміємо такі, задоволення яких забезпечує більш-менш оптимальне функціонування людини, тобто підтримання умов, необхідних для продовження життєдіяльності (власної і/або інших людей), для здійснення діяльності та поведінки (власної і/або інших людей), для збереження всього наявного і досягнутого.

Економічні потреби для уявної життєдіяльності – це такі, які б задовольнили бажаний для суб'єкта рівень життя. Часто такі потреби виникають внаслідок порівняння матеріального стану інших людей і свого. Таке порівняння може викликати заздрість, незадоволення, розуміння самої можливості жити краще за когось.

Безумовно, економічна депривація також є наслідком наявності чи відсутності в людини власності, котра з позицій своїх об'єктивних і суб'єктивних властивостей знаходить концентроване вираження у грошах. Недарма Г. Зіммель підкреслює, що саме гроші дають людині додаткові переваги, тому багатс-

тво людини сприймається як гідність, при цьому гроші відкривають доступ до державних посад та ін. [3].

Ми не згодні з думкою Н. Харченко [10], котра «бідність» ввела ключовим поняттям економічної депривації та розглядає її як обмежену соціальну дію, і як особливу ізоляцію, що зумовлювана відсутністю економічних ресурсів. Економічна депривація людини також залежить і від її ставлення до свого економічного (матеріального) становища. І багач, маючи 100 мільйонів, може переживати економічну депривацію, якщо він вважає таке економічне становище явно незадовільним, оскільки прагне мати 100 мільярдів.

Отже, критеріями економічної депривації є також і *суб'єктивна задоволеність чи незадоволеність наявним економічним (матеріальним) становищем*.

На нашу думку, економічну депривацію з позицій психології можна поділити на такі підвиди: **базову, нормативну і відносну**.

Базова економічна депривація полягає у відсутності або обмеженні можливості задоволення базових потреб (в їжі, теплі, гігієні тіла і т. ін.) внаслідок відсутності певного набору продуктів харчування, одягу, житла, побутових умов тощо.

Нормативна економічна депривація – це відсутність або обмеження можливості задоволення потреб в освіті, медицині, здоров'ї, екології, технічних і транспортних засобах тощо.

Відносна економічна депривація виявляється у неможливості задоволення матеріальних потреб, котрі вимагає і на котрі претендує суб'єкт внаслідок свого соціального статусу або порівняння себе з іншими, більш багатими членами суспільства.

Тепер уточнимо, що розуміють під поняттям «ефективність професійної діяльності науково-педагогічних працівників». Так, аналіз праць з проблем підготовки фахівців до педагогічної діяльності у вищій школі, професіоналізму викладача й оцінки рівня його розвитку в нього свідчить про те, що власне про ефективність професійної діяльності викладачів ВНЗ в освітньому просторі говорять рідко. Професіоналізм викладача ВНЗ дослідники переважно виражають через його або педагогічну культуру (О. Барабанщиков [1], І. Ісаєв [4] та ін.), або педагогічну майстерність (Н. Кузьміна [6] та ін.), або професійну компетентність (Л. Макарова [7] та ін.), наявність котрої автоматично прирівнюється до якісної практичної професійно-педагогічної діяльності. Зауважимо, що всі ці теорії професіоналізму викладача ВНЗ обов'язково включають педагогічні вміння або компетенції, а також його індивідуальні здібності, властивості або якості (О. Барабанщиков [1], Н. Кузьміна [6] та ін.).

Проте, як свідчать результати нашого психолого-педагогічного дослідження, ефективність професійної діяльності викладача ВНЗ не тотожна ні поняттю «педагогічна культура», ні поняттю «педагогічна майстерність», ні поняттю «педагогічна компетентність», ні його індивідуальним здібностям та якостям. Можна мати високо розвинуту сукупність педагогічних умінь, чи сформовані педагогічні компетенції, можна володіти різними здібностями, мати навіть високі професійно-педагогічні якості, тобто загалом володіти педагогічною майстерністю на високому рівні, але в силу різних причин (приміром, пережива-

ти кризу, перебувати в стані професійного вигорання; бути перевантаженим роботою (праця в кількох місцях) та ін.) неефективно здійснювати професійно-педагогічну діяльність.

На основі результатів нашого психолого-педагогічного дослідження встановлено, що **ефективність професійної діяльності викладача ВНЗ** є доцільно спрямованою за змістом, педагогічними функціями та завданнями його активною педагогічно-психологічною взаємодією зі студентами і студентськими колективами, реалізацією ним сукупності доцільних психолого-педагогічних впливів, які разом сприяють якісному оволодінню студентами сучасними професійними знаннями, навичками і вміннями, а також формуванню в них особистісних якостей і властивостей, котрі необхідні для майбутньої фахової діяльності, суспільного та громадського життя.

Доведено, що структура ефективної професійної діяльності викладача ВНЗ щонайменше включає такі основні елементи: 1) сукупність його педагогічних знань, умінь, здібностей і якостей та їх ефективне застосування ним під час реалізації навчально-виховного процесу студентів; 2) ефективне управління ним навчально-виховним процесом студентів; 3) позитивну поведінку та доцільні взаємини зі студентами та студентськими колективами; 4) позитивну мотивацію до реалізації завдань навчально-виховного процесу студентів; 5) позитивну професійну спрямованість; 6) професійно-педагогічну надійність.

І економічна депривація, (в тому числі будь-який її підвид), і ефективність професійної діяльності викладача ВНЗ можуть мати такі рівні розвитку: дуже високий, високий, вище середнього, середній, нижче середнього, низький і дуже низький.

Для виявлення впливу економічної депривації НПП на їх професійну діяльність нами здійснено емпіричне дослідження у Навчально-науковому Інституті права та психології Національного університету «Львівська політехніка», а також у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності. Для цього було сформовано дві групи по 54 НПП в кожній – контрольну групу (КГ), до якої ввійшли НПП, в яких відсутня економічна депривація, і контрольну депривовану групу (КДГ), до якої ввійшли НПП, в яких наявна економічна депривація.

За допомогою авторської «Методики визначення економічної депривації та її підвидів у дорослих» нами визначено рівні розвитку економічної депривації в НПП КДГ [8].

Результати дослідження засвідчили, що економічну депривацію НПП КДГ переживають на: дуже високому рівні розвитку – 7 (12,9%) осіб, високому – 10 (18,5%) осіб, вище середнього рівні розвитку – 24 (44,4%) особи, середньому – 11 (20,4%) осіб, нижче середнього рівня розвитку – 1 (1,9%) особа і низькому рівні розвитку – 1 (1,9%) особа. Разом кількість НПП КДГ, котрі переживають економічну депривацію на дуже високому, високому, вище середнього і середньому рівнях розвитку, становить 52 (96,3%) особи. Це означає, що НПП КДГ не можуть задовольнити різні матеріальні потреби.

Найбільше НПП КДГ переживають нормативну економічну депривацію, трохи менше – відносну економічну депривацію, і ще менше – базову економічну депривацію. Загалом це означає, що НПП КДГ не можуть повністю задовольнити потреби першої необхідності, тобто в їжі, одязі, теплі, гігієні тіла та ін.; в освіті, медичному обслуго-

уванні, збереженні фізичного здоров'я, технічних і транспортних засобах та ін.; в бажаних матеріальних благах, що є в інших людей – більш багатих, котрі іноді за соціальним статусом, освітою знаходяться нижче, ніж НПП.

Далі ми виявили рівні ефективності професійної діяльності НПП КДГ і НПП КГ. Для цього застосували комплекс методик, а саме: 1) «Визначення ефективності застосування викладачем педагогічних умінь і якостей у педагогічній практиці» (М.Й. Варій, М.М. Козяр, М.С. Коваль); 2) виявлення «Комунікативних та організаторських здібностей» (КОЗ-2), модифікований нами; 3) «Оцінка стилю керівництва» (О.В. Козловська, А.Й. Романюк, В.І. Урунський); 4) «Визначення професійної спрямованості «на себе» – «на справу» – «на взаємодію» (В. Смейкл, М. Кучер); 5) вивчення мотивації до успіху (Т. Елерс); 6) вивчення оцінки мотивації уникнення невдач (Т. Елерс); 7) виявлення «синдрому вигорання» в професійній діяльності (К. Масляч і С. Джексон; варіант 2 – для учителів, викладачів, тренерів, адаптований Н.С. Водоп'яновою).

Аналіз ефективності професійної діяльності НПП КДГ і КГ свідчить про те, що її рівень розвитку в НПП КГ, в котрих відсутня економічна депривація, є значно вищим, ніж у НПП КДГ, в котрих наявна економічна депривація. Так, ефективність професійної діяльності на високому рівні розвитку виявляється лише у 2 (3,7%) НПП КГ, а в НПП КДГ відсутня; на вище середнього рівні розвитку – в 39 (72,2%) НПП КГ проти 1 (1,9%) НПП КДГ; на середньому рівні розвитку – в 12 (22,2%) НПП КГ проти 28 (51,9%) НПП КДГ; на нижче середнього рівні розвитку – в 1 (1,9%) НПП КГ проти 24 (44,4%) НПП КДГ; на низькому рівні розвитку – в 1 (1,9%) НПП лише КДГ.

Якщо порівняти ефективність професійної діяльності кількості НПП КГ і КДГ, то вона вища (на високому і

вище середнього рівня розвитку) в НПП КГ на 40 (74%) осіб. У КГ ефективність професійної діяльності НПП в основному зосереджена на вище середнього (39 (72,2%)) і середньому рівня розвитку (12 (22,2%)), що разом становить 51 (94,4%) особу.

У КДГ ефективність професійної діяльності НПП в основному зосереджена на середньому (28 (51,9%)) і нижче середнього рівня розвитку (24 (44,4%)), що разом становить 52 (96,3%) особи.

За допомогою коефіцієнта рангової кореляції r_s Спірмена нами здійснений кореляційний аналіз між економічною депривацією і ефективністю професійної діяльності НПП, котрий свідчить, що між ними наявний негативний (зворотний) значущий зв'язок ($r_s = -0,750, p \leq 0,01$).

Висновки. Економічна депривація негативно впливає на чинники, котрі визначають ефективність професійної діяльності НПП, а саме на його особистісні й професійно-педагогічні якості, стиль управління навчально-виховним процесом студентів, професійну спрямованість, поведінку і взаємини зі студентами, мотивацію й професійно-педагогічну надійність.

Встановлено, що рівень ефективності професійної діяльності науково-педагогічних НПП КГ, в котрих відсутня економічна депривація, є значно вищим, ніж у НПП КДГ, в котрих наявна економічна депривація.

Між економічною депривацією і ефективністю професійної діяльності НПП наявний значущий негативний (зворотний) зв'язок ($r_s = -0,750, p \leq 0,01$). Таким чином, економічна депривація, котру переживають НПП, негативно впливає на ефективність їх професійної діяльності, тобто із підвищенням рівня економічної депривації – знижується рівень ефективності їх професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Барабанщиков А.В. Проблемы педагогической культуры преподавателей вузов. К вопросу о сущности педагогической культуры / А.В. Барабанщиков // Советская педагогика. – 1981. – № 1. – С. 71-77.
1. Barabanshchikov A.V. Problemy pedagogicheskoy kul'tury prepodavateley vuzov. K voprosu o sushchnosti pedagogicheskoy kul'tury [Problems of pedagogical culture of high school teachers. On the essence of pedagogical culture] / A.V. Barabanshchikov // Sovetskaya pedagogika. – 1981. – № 1. – S. 71-77.
2. Дейнека О.С. Экономическая психология в российской политике переходного периода: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.12 / Ольга Сергеевна Дейнека. – СПб, 1999. – 266 с.
2. Deyneka O.S. Ekonomicheskaya psikhologiya v rossiyskoy politike perekhodnogo perioda [Economic psychology in Russian policy of transition period]: dis. ... doktora psikhol. nauk: 19.00.12 / Ol'ga Sergeevna Deyneka. – SPb, 1999. – 266 s.
3. Зиммель Г. Философия денег. Теория общества / Г. Зиммель; [пер. с нем. Н. Н. Вокач]. – М., 1999. – 416 с.
3. Zimmel' G. Filosofiya deneg. Teoriya obshchestva [Money philosophy. Social theory] / G. Zimmel'; [per. s nem. N. N. Vokach]. – M., 1999. – 416 s.
4. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: учеб. пособ. [для студ. высш. учеб. завед.] / И.Ф. Исаев. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 208 с.
4. Isayev I.F. Professional'no-pedagogicheskaya kul'tura prepodavatelya [Professional and pedagogical culture of a teacher]: ucheb. posob. [dlya stud. vyssh. ucheb. zaved.] / I.F. Isayev. – M.: Izdatel'skiy tsentr «Akademiya», 2002. – 208 s.
5. Кияшко Л.А. Психологичні аспекти соціальної інерції в умовах економічної депривації / Л.А. Кияшко, Н.А. Полетаєва // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К.: 2003, Т.ІУ, ч.5. – С. 124-130.
5. Kiyashko L.A. Psikhologichni aspekti sotsial'noi inertsiï v umovakh yekonomichnoi deprivatsii [Psychological aspects of social inertia under economic deprivation] / L.A. Kiyashko, N.A. Polëtaëva // Problemi zagal'noi ta pedagogichnoi psikhologii: zb. nauk. pr. Institutu psikhologii im. G.S. Kostyuka APN Ukraini. – K.: 2003, T.ÍY, ch.5. – S. 124-130.
6. Кузьмина Н.В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1989. – 119 с.
6. Kuz'mina N.V. Professionalizm deyatelnosti prepodavatelya i mastera proizvodstvennogo obucheniya [Professionalism of teacher's activity and supervisor's practical activity] / N.V. Kuz'mina. – M.: Vysshaya shkola, 1989. – 119 s.
7. Макарова Л.Н. Преподаватель высшей школы: индивидуальность, стиль, деятельность: монография: [в 2 ч.] / Л.Н. Макарова. – М.: МГПУ, ТГУ им. Г.Р. Державина. – 2000. – Ч.2. – 142 с.
7. Makarova L.N. Prepodavatel' vysshey shkoly: individual'nost', stil', deyatelnost' [High school teacher: personality, style, activity]: monografiya: [v 2 ch.] / L.N. Makarova. – M.: MGPU, TGU im. G.R. Derzhavina. – 2000 – CH.2. – 142 s.

8. Терлецька Ю.М. Вплив економічної депривації на професійно-педагогічну діяльність науково-педагогічних працівників / Ю.М. Терлецька // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Том. X. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 22. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2012. – С. 826-835.
Terlets'ka YU.M. Vplyv ekonomichnoyi depriyatsiyi na profesijno-pedahohichnu diyal'nist' naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv [The impact of economic deprivation on professional pedagogical activity of scientific and pedagogical workers] / YU.M. Terlets'ka // Aktual'ni problemy psykholohiyi: zb. nauk. pr. Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. – Tom. KH. Psykholohiya navchannya. Henetychna psykholohiya. Medychna psykholohiya. – Vyp. 22. – K.: DP «Informatsiyno-analitychne ahent-stvo», 2012. – S. 826-835.

9. Терлецька Ю.М. Психічна депривація науково-педагогічних працівників / Ю.М. Терлецька // Науковий

вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – Вип. 1. – С. 134-144.

Terlets'ka YU.M. Psykhichna depriyatsiya naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv [Psychic deprivation of scientific and pedagogical workers] / YU. M. Terlets'ka // Naukovyy visnyk Lvivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya psykholohichna. – L'viv: L'vDUVS, 2011. – Vyp. 1. – S. 134-144.

10. Харченко Н. Порівняння методологічних підходів до вимірювання рівня бідності / Наталія Харченко // Соціологія: теорія, практика, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 86-99.

Kharchenko N. Porivnyannya metodolohichnykh pidkhodiv do vymiryuvannya rivnya bidnosti [Comparison of methodological approaches to measurement of poverty level] / Nataliya Kharchenko // Sotsiolohiya: teoriya, praktyka, marketynh. – 2000. – № 3. – S. 86-99.

Terletska Y.M.

The Impact of the High School Teachers' Economic Deprivation on the Efficiency of their Professional Activity

Abstract. The impact of the high school teachers' economic deprivation on the efficiency of their professional activity in the modern Ukrainian society is covered. It is proved that the economic deprivation as a type of psychic deprivation reflects the distorted process of functioning the human psyche, which appears as a result of destructing and distortion of its certain parameters because of the failure of the subject to satisfy the economic needs necessary for his/her imaginative or real normal life activity and development. Economic requirements for the real normal life activity are those satisfaction of which guarantees the person's normal functioning. Economic requirements for the imaginative life activity are those, which could satisfy the desirable life level of a person. The author in the following subtypes subdivides economic deprivation. They are basic, normative and relative. Basic economic deprivation is grounded on the lack or limited possibility to meet the basic needs because of the scarcity of the necessary set of the food products, clothes, shelter, household conveniences etc. Normative deprivation is that which lacks or limits the possibility to satisfy the needs in education, medicine, health, ecology, transport facilities etc. Relative deprivation is that which denotes impossibility to satisfy material needs necessary for a person either because of his/her social status or because the person compares himself/herself with the other wealthier members of the society. As a result of empiric investigation it was elicited that the economic deprivation of the high school teachers negatively influences the efficiency of their professional activity, downgrading its level.

Keywords: *economic deprivation, basic economic deprivation, normative economic deprivation, relative economic deprivation, efficiency of high school teachers' professional activity.*

Терлецкая Ю.М. Влияние экономической депривации преподавателей высшей школы на эффективность их профессиональной деятельности

Аннотация. Рассматривается влияние экономической депривации преподавателей высшей школы современного украинского общества на эффективность их профессиональной деятельности. Раскрыта сущность экономической депривации как нарушенного процесса функционирования психики человека. На основании эмпирического исследования обнаружено, что экономическая депривация преподавателей высшей школы отрицательно влияет на эффективность их профессиональной деятельности, снижая ее уровень.

Ключевые слова: *экономическая депривация, базовая экономическая депривация, нормативная экономическая депривация, относительная экономическая депривация, эффективность профессиональной деятельности преподавателей высшей школы.*